

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНО-ОСОБИСТІСНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Постановка проблеми. Згідно з Законом України «Про освіту» (1991р.), Концепцією гуманітаризації вищої освіти (1996), Національною доктриною розвитку освіти України в XXI ст. (2002 р.) та іншими офіційними документами, людина є вищою цінністю суспільства. В наш час виникла об'єктивна необхідність у створенні якісно нового підходу до підготовки сучасного вчителя, однією з важливих задач якого є формування педагогічної самосвідомості майбутнього педагога. Адже саме сформованість педагогічної самосвідомості є основою для оформлення парадигми особистісно-орієнтованої освіти, розвитку її гуманістичних ідей та пошуку ефективних технологій формування професіоналізму майбутніх фахівців, що навчаються у вищих навчальних закладах освіти.

У ракурсі досліджуваної проблеми істотне значення мають праці з формування педагогічної компетентності, особистісних та професійно-значущих якостей майбутнього вчителя (К.Абульханова-Славська, Л.Колесникова, Н.Кузьміна, Ю.Кулюткін, А.Маркова, Л.Мітіна, Г.Селевко, Г.Сухобська, Н.Тализіна тощо).

Національна система освіти спрямовується сьогодні в площину цінностей особистісного розвитку і відзначає принципову необхідність усвідомлення всіх складників, від яких залежить самореалізація суб'єктів педагогічного процесу. Зміна умов її життя, принципів організації життєдіяльності безпосередньо пов'язані з успішною творчою самореалізацією особистості в нестабільних, постійно змінюваних обставинах.

На нашу думку, процеси переходу до особистісно-орієнтованої гуманістичної освітньої площини зумовлюють актуальність проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема підготовки майбутніх фахівців завжди привертала увагу психологів і педагогів. Великий вплив на розробку цього питання мали праці О.Леонтьєва, С.Рубінштейна, А.Макаренка, К.Ушинського, які мотивували ідеї розвитку та самосвідомості особистості в професійній діяльності. Питання проблеми формування якостей особистості вивчали у своїх дослідженнях вітчизняні і зарубіжні вчені: Б.Ананьєв, Ю.Бабанський, І.Бех, В.Богословський, О.Бодальов, Є.Зеєр, Ю.Кулюткін, О.Пехота, В.Семиченко, В.Сухомлинський, І.Харламов та ін. Окремі аспекти окресленого питання розкриваються в дисертаційних дослідженнях В.Вітюк, О.Гури, В.Коновалової, І.Облес, Ю.Тодорченко, Н.Тимченко, С.Хатунцевої, О.Черкашина та ін.

Постановка завдання. Метою написання статті є визначення особливостей професійного та особистісного становлення студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу. Аналіз психолого-педагогічної літератури стосовно проблеми професійно-особистісного розвитку особистості майбутнього вчителя вказує на те, що в основному навчальний процес спрямований на підвищення компетентності майбутнього педагога, при цьому досить невелика увага приділяється індивідуальній особливості професійного зростання студента протягом його навчання. У навчально-виховному процесі основне значення мають не окремі методичні прийоми та виховні заходи, а особистість педагога, тобто педагогічно спрямована сукупність ідейних, емоційно-вольових та характерологічних якостей. Саме тому паралельно з професійною підготовкою повинен здійснюватися і процес особистісного зростання майбутнього вчителя. В свою чергу особистісне становлення майбутнього педагога тісно пов'язане з такими станами особистості, які дозволяють розкрити і розвинути деякі приховані якості його власного "Я". Такі якості особистості, як гуманістична

спрямованість, емоційна гнучкість, самокритичність, рефлексія передбачають досить розвинену здатність людини до освітньої діяльності.

Так, В.Семиченко вказує на те, що вимоги, які забезпечують успішну професійну діяльність, у прояві професійної компетентності та особистісно-професійних якостей майбутніх вчителів, не завжди відповідають реаліям навчально-виховного процесу, оскільки «...навчальна діяльність студентів задає інші напрямки і тенденції особистісного розвитку» [5, с.195].

Педагогічна професія є такою галуззю професійної діяльності, в якій унеможлиблюється відокремлення професійного становлення від особистісного начала. Адже «...вчитель повинен уміти швидко адаптуватися в змінюваних соціально-економічних та культурних умовах освіти; оволодівати новим змістом та технологіями навчання; осмислювати зміни, що відбуваються в учнівському середовищі, в його ціннісно-змістовній сфері; встановлювати своє місце в сучасному соціокультурному житті; бути соціально і професійно мобільним, освоювати нові соціальні ролі...» [2, с.4].

Спираючись на вивчення психолого-педагогічної літератури щодо проблеми професійного становлення особистості, ми можемо відзначити таке:

- будь-якій професійній діяльності відповідає певний перелік професійно важливих та особистісних якостей;
- професійний розвиток і самоосвіта відбуваються впродовж усього життя;
- професійне становлення стає можливим тільки за умови особистісного сприйняття майбутньої сфери діяльності;
- безпосередній і вагомий вплив на професійне становлення мають соціальні умови.

Особистість сучасного викладача, його духовний світ, уявлення про проблеми сьогодення, прагнення до саморозвитку і самореалізації виступають тим стрижнем, який веде до успішного розвитку весь освітній процес. Саме тому на сучасному етапі розвитку освіти студенти вищих навчальних закладів, майбутні педагоги, потребують допомоги у формуванні гуманістичної спрямованості, самореалізації, розвитку та діагностиці професійно важливих та особистісних якостей, особистісному та професійному становленні.

Тому повністю погоджуємося з Н.Лосевою, що «...сьогодення вимагає високопрофесійного, компетентного викладача, який би прагнув власної самореалізації в професійно-педагогічній діяльності, втілював сучасні принципи навчання і виховання, змінив сенс і характер стосунків викладача і студента, поважав суверенність особистості та одним із головних своїх завдань вважав виховання у студентів прагнення до самореалізації» [3, с.2].

Для вивчення питання вдосконалення умов професійно-особистісного розвитку важливою є характеристика суб'єкта навчально-професійної діяльності, здатного до рефлексії своїх дій (К.Абульханова-Славська, А.Асмолов, С.Рубінштейн, В.Слободчиков тощо). Педагогічна рефлексія є невід'ємною частиною роботи педагога. Вона являє собою співвіднесення себе і можливостей свого "Я" з тим, чого вимагає педагогічна професія. Розвинута здатність до педагогічної рефлексії є передумовою самовиховання вчителя, творчого пошуку, його становлення як професіонала.

Безсумнівно, необхідно звернути нашу увагу на таку професійно-особистісну якість професійної компетентності, як емоційна гнучкість учителя. Ця властивість педагога виявляється у витримці, вмінні виявляти позитивні емоції, саморегулюватися, стримувати негативні емоції. Педагогічна діяльність – багатoproфільна й багатоаспектна. Сьогоднішньому студенту вищого навчального педагогічного закладу належить працювати з людьми, і в першу чергу – з дітьми. Його професійна компетентність буде визначатися не тільки інтелектом, сукупністю знань, умінь, навиків, а й особливостями нервової системи, психологічною стійкістю й підвищеною працездатністю в процесі спілкування, професійною стійкістю [1, с.2].

Як результат, особливої значущості набувають особистісні фактори, що визначають гуманістичну спрямованість діяльності педагога, серед яких можна виділити такі:

1. Функціонально-рольовий.
2. Ситуативно-зумовлений.
3. Особистісний.

Виконуючи свої функції, педагог задає спрямованість, необхідну для усвідомлення, прийняття та засвоєння дітьми певних цінностей. Виконання функцій, що підтримують його статус, залежить від його особистісних якостей.

Під терміном «гуманістична спрямованість» І.Зязюн розуміє «...спрямованість на особистість іншої людини, утвердження словом і працею найвищих духовних цінностей, моральних норм поведінки і стосунків; це вияв професійної ідеології вчителя, його ціннісного ставлення до педагогічної діяльності, її мети, змісту, засобів, суб'єктів» [4, с.26].

Сприйняття учнями образу педагога залежить від його особистісних якостей, котрі можуть проявлятися у спілкуванні у формі міжособистісних відносин та у спілкуванні у формі тимчасових ситуативних станів, а також у формі сталих характеристик його особистості, що не залежать від педагогічної ситуації, від обставин та умов навчально-виховного процесу [2, с.201].

В. Сластьонін [6] розуміє гуманність як єдність двох сторін – звичайного життя кожного індивіда та соціального, в якому він виконує певні функції в суспільстві, і до складу якого входить рівень розвитку його особистісних якостей. А тому, сукупність морально-психічних властивостей особистості, які відображають осмислене ставлення до людини як до вищої цінності, і є гуманністю.

Основним у гуманістичній спрямованості діяльності педагога вважається особистісний компонент. Саме він зумовлює якість виконання вчителем своїх функцій та забезпечує їх успішне виконання. Також необхідно зазначити, що для гуманістичного підходу важливим є знання, спрямоване на особистість майбутнього вчителя, засвоївши яке, він у своїй практичній діяльності зможе використовувати у взаємодії з учнями.

Слід відзначити, що особистісні якості вчителя тісно пов'язані з реалізацією принципу гуманістичної спрямованості педагогічного процесу в практиці навчання та виховання. І саме у вищому педагогічному навчальному закладі повинні закладатися основи тих якостей майбутнього фахівця, з якими він вступить у професійну діяльність і в якій відбудеться його подальший розвиток як особистості.

Тому, вивчаючи особистісні якості представника педагогічної професії, що у процесі професійного становлення набувають професійного осмислення, ми намагалися виокремити ті якості, які, на нашу думку, є найбільш характерними для діяльності вчителя. З цією метою ми запропонували вчителям, які мають різний стаж педагогічної діяльності в загальноосвітніх школах, анкету «Діагностика особистісних показників учителя». Основою складання анкети слугувала концепція Я-образу, оскільки прагнення особистості до самореалізації в суспільній та трудовій діяльності знаходить, перш за все, своє віддзеркалення у структурі самосвідомості людини. Тому, складаючи анкету «Діагностика особистісних показників вчителя», ми спиралися на уявлення особистості про свій ідеальний Я-образ та Я-образ реальний. Увазі педагогів було запропоновано дві таблиці з однаковим переліком професійно-особистісних якостей. Перша таблиця «Я – ідеальний учитель» – це персональне бачення педагога ідеалу вчителя за ступенем значущості для себе. Друга таблиця «Я – реальний учитель» пропонувала кожному педагогу абстрагуватися від свого ідеального Я-образу і відмітити, наскільки ці якості були сформовані в нього на момент опрацювання анкети. Кожному твердженню необхідно було надати відповідну рейтингову позицію за значущістю (1, 2, 3, 4 ...).

Отже, проаналізувавши отримані анкетні дані, ми отримали результати (табл.).

Аналіз отриманих анкетних даних

№ п/п	Професійно-особистісні показники	«Я – ідеальний учитель»	«Я – реальний учитель»
1	Оптимізм	13	14
2	Гуманістичний характер спілкування з учнями	4	7
3	Націленість на підвищення продуктивності праці	3	2
4	Систематичне підвищення кваліфікації	5	4
5	Всебічна освіченість	11	5
6	Уміння працювати в колективі	6	6
7	Дисциплінованість	12	8
8	Моральність	1	1
9	Рефлексія	9	12
10	Педагогічна допитливість	7	13
11	Творче ставлення до своєї професійної діяльності	2	3
12	Тактовність	8	10
13	Толерантність	10	9
14	Емпатія	14	11

Отримані результати проведеного анкетування вказують на деякий дисбаланс у розумінні педагогами себе-ідеальних і себе-реальних. Цей факт є яскравим прикладом того, наскільки різним є бачення педагогами значущості тих професійно-особистісних якостей, які б слугували опорою для виховання самодостатньої особистості учня. Звичайно, що при цьому виникає певна невідповідність щодо картини, яку вчитель вбачає відносно себе та його актуальним буттям. У нормі така невідповідність є в кожного фахівця, і саме її осмислення передбачає шлях до ідеального образу професіонала. Результати порівняльного аналізу анкетних даних відображають повну відповідність таких критеріїв, як моральність (1 рейтингове місце) і вміння працювати в колективі (6 рейтингове місце). Зауважимо також, що серед анкетованих учителів була анкета вчителя, в якого рейтингові позиції таблиць «Я – ідеальний учитель» і «Я – реальний учитель» були абсолютно однаковими за значущістю. Вчитель має три роки педагогічного стажу. На нашу думку, ця обставина говорить про дуже завищену самооцінку представника педагогічної професії та недостатнє розуміння всієї суті та складності педагогічного процесу. Аналіз анкетування вчителів дозволяє дійти висновку про те, що деяким аспектам професійного становлення педагогів приділялася недостатня увага ще на етапі вузівської підготовки, адже такі якості як гуманістичний характер спілкування з учнями, рефлексія, емпатія, педагогічна допитливість не посіли високих рейтингових позицій.

Саме тому актуальною є думка І. А. Зязюна про те, що «...завдання вищого педагогічного навчального закладу – допомогти студентові опанувати основи майстерності для усвідомленого і продуктивного початку професійної діяльності: спрямувати гуманістичну спрямованість, дати ґрунтовні знання, розвинути педагогічні здібності...» [4, с.29].

Висновки. Отже, визначення особливостей професійного та особистісного розвитку студентів вищих навчальних закладів указує на те, що успішна діяльність представника педагогічної професії залежить від багатьох чинників, які у сукупності впливають на професійне становлення педагога. Але аналіз результатів проведеного анкетування «Діагностика особистісних показників учителя» серед учителів

загальноосвітніх шкіл I-III ступенів фіксує нашу увагу на тому, наскільки різним і часом непередбачуваним є бачення педагогами значущості тих професійно-особистісних якостей, які б слугували опорою для виховання самодостатньої особистості учня.

Перспективи подальших досліджень. Питання професійного становлення і діагностики особистісних та професійних якостей учителя вбачаються нами актуальними і потребують подальшого дослідження.

Список використаних джерел

1. Баркасі В. В. Формування професійної компетентності в майбутніх учителів іноземних мов: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. В. Баркасі. – Одеса, 2004. – 21 с.
2. Кулюткин Ю. Н. Ценностные ориентиры и когнитивные структуры в деятельности учителя / Ю. Н. Кулюткин, В. П. Бездухов. – Самара: СамГПУ, 2002. – 400 с.
3. Лосева Н. М. Самореалізація особистості викладача вищого навчального закладу як загальнопедагогічна проблема : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Н. М. Лосева. – Х., 2007. – 43 с.
4. Педагогічна майстерність: підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос [та ін.]; за ред. І.А.Зязюна. – 3-е вид., допов. і перероб. – К.: СПД Богданова А.М., 2008. – 376 с.
5. Семиченко В. А. Порівняльний аналіз цінностей педагогічної діяльності та професійної підготовки вчителів / В. А. Семиченко// Цінності освіти і виховання: наук.-метод. зб. / за заг. ред. О. В. Сухомлинської. – К., 1997. – С. 195-200.
6. Слостенин В. А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки / В. А. Слостенин. – М.: Просвещение, 1976. – 160 с.

Бочарникова Т.Ф.

Особливості професійно-особистісного становлення майбутніх педагогів

У статті розкриваються особливості професійного та особистісного розвитку студентів вищих навчальних закладів. Аналізуються психолого-педагогічні дослідження особистості майбутнього педагога. Узагальнюються результати проведеного анкетування вчителів загальноосвітніх шкіл із діагностики особистісних показників представника педагогічної професії.

Ключові слова: професіоналізм, рефлексія, гуманістична спрямованість, особистісні якості, професійно важливі якості, педагог, професійне становлення.

Бочарникова Т.Ф.

Особенности профессионально-личностного становления будущих педагогов

В статье раскрываются особенности профессионального и личностного развития студентов высших учебных заведений. Анализируются психолого-педагогические исследования личности будущего педагога. Обобщаются результаты проведенного анкетирования учителей общеобразовательных школ по диагностике личностных показателей представителя педагогической профессии.

Ключевые слова: профессионализм, рефлексия, гуманистическая направленность, личностные качества, профессионально важные качества, педагог, профессиональное становление.

T. Bocharnikova

Features of Future Teachers' Professional and Personal Development

In this article the features to professional and personal development are revealed. Psychological-pedagogic researches on a future teacher's personality are analyzed. The results of the questionnairing on diagnostics of the teacher's personal qualitative characteristics conducted among the teachers in secondary schools have been generalized.

Key words: professionalism, reflection, humanism orientation, professionally important merits, teacher, professional formation.

Стаття надійшла до редакції 12.05.2011 р.